

Tentoonstelling Museum De Vier Ambachten Hulst

500 JAAR REFORMATIE

katholiek en protestant in Hulst e.o.

1 april t/m 9 juli 2017

Dagelijks open van 14.00 - 17.00 uur Toegang gratis info@museumhulst.nl

<i>Index</i>	
Voorwoord	pag. 2
Ter inleiding: enkele belangrijke gebeurtenissen vanaf de Reformatie in Hulst en omgeving	pag. 4
De Beeldenstorm in Hulst	pag.19
De Bijbel in de tijd van de Reformatie en daarna	pag.25
Colofon	pag.32

Voorwoord

Geachte bezoeker, in ons land en in landen waar de Reformatie zijn sporen heeft nagelaten worden er in dit jaar talrijke activiteiten gehouden om stil te staan bij de betekenis van het gedachtegoed van de Reformatie en haar voormannen. In ons land wordt er per provincie aandacht geschonken aan een bepaald aspect van de protestantse traditie en identiteit. Ook in Zeeuws-Vlaanderen worden er verschillende activiteiten georganiseerd of hebben reeds plaatsgevonden. In Hulst kwamen we op het idee om een expositie samen te stellen met een aantal deskundigen van de Oudheidkundige kring *de Vier Ambachten* en met mensen van het museum, van het Gemeentearchief Hulst en enkele particulieren.

Om het geheel te verlevendigen is er een ***filmproductie*** gemaakt met actuele opnamen uit de eigen omgeving. Deze is en thematisch van opzet. Daarbij wordt zowel voor de expositie als voor de film aandacht geschonken aan de beide

geloofstradities, die van de Rooms-Katholieken en die van de Protestanten, tot in onze tijd.

Daarmee wilden wij recht doen aan de bijzondere context waarin de geschiedenis van de Reformatie zich in onze regio heeft voltrokken. Ook zal er aandacht zijn voor de periode dat er van de Willibrordus-kerk simultaan gebruik werd gemaakt.

Verder treft u in de expositie (m.n. zaal 1) voorbeelden aan van verschillende markante historische gebeurtenissen (wapenfeiten zo men wil) die een inkijkje geven in de verhoudingen tussen de beide religieuze bevolkingsgroepen en hoe daar vanuit de overheid mee werd omgegaan.

In zaal 2 worden o.a. oude Bijbeluitgaven getoond naast enkele theologische werken van Luther en Calvijn en de contra-reformator Cornelius Jansenius van Hulst. Ook treft u hier een aantal religieuze voorwerpen aan.

Al met al hopen wij u een veelzijdige expositie te kunnen tonen. Doorheen de gehele expositie treft u een *historische tijdbalk* aan die u door de geschiedenis van 500 jaar Reformatie (in samenhang met de Rooms-Katholieke kerk) wil leiden. Wij hopen dat u een aangenaam verblijf zult hebben in ons museum.

Mede namens de organiserenden, Pieter Overduin

Voor een uitgebreide tijdbalk Reformatie ga naar http://www.refo500.nl/calendars/62/de-reformatie.html

Voor een overzicht van o.a. illustraties uit een van de Prentbijbels ga naar: http://www.bijbelsdigitaal.nl/prentbijbel-mortier-1700/ daarna doorklikken naar prentenselectie

Ter inleiding: enkele belangrijke gebeurtenissen vanaf de Reformatie in Hulst en omgeving

Het begin van een ingrijpende historie, met actie en reactie

In het begin van de zestiende eeuw ontstond een zich met kracht ontwikkelde kerkhervorming, de Reformatie, waaruit de protestantse kerken zijn voortgekomen.

Als tegenwicht ontstond er in de rooms-katholieke kerk rond 1550 een beweging om deze kerk te vernieuwen, de contra-reformatie ook wel katholieke reformatie genoemd.

Op 31 oktober 1517 maakte de monnik Maarten Luther te Wittenberg (D) zijn **95 stellingen**, tegen onder andere de aflaten bekend. Dit wordt traditioneel gezien als het begin van de Reformatie. Alhoewel er tevens ontwikkelingen van andere hervormingsgezinden (sacramentariërs, anabaptisten (wederdopers) aanwezig waren, werden daarvoor in het officiële spraakgebruik nog gedurende tientallen jaren de termen “lutherij, lutherane”, “luthers” gebruikt, hetgeen het door **Luther** in gang gezette benadrukt.

Nu we dit jaar gedenken dat het vijfhonderd jaar geleden is dat de hervorming begon, wordt in deze tentoonstelling in het bijzonder aandacht geschonken aan enkele aspecten van de ontwikkelingen in de hervormde en ook de katholieke kerk in Hulst en het Land van Hulst tot 1814 toen in de grondwet van

het Verenigd Koninkrijk werd geproclameerd: “Aan alle bestaande Godsdiensten wordt gelijke bescherming verleend”.

Eerste pijnlijke wapenfeiten

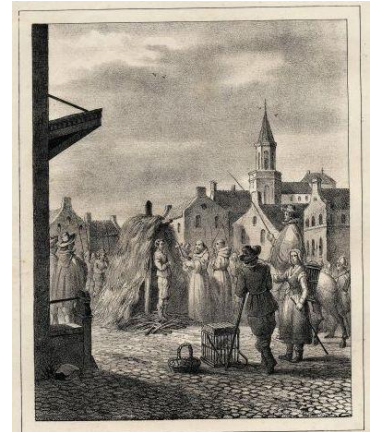
Dit noordelijk gedeelte van Vlaanderen, gelegen op betrekkelijk korte afstand van grote Vlaamse en Brabantse steden zoals Brugge, Gent en Antwerpen, maakte reeds in een vroeg stadium kennis met de Reformatie. In 1529 werden op de Grote Markt te Hulst, in het openbaar, Lutherse boeken verbrand en werd er groot plakkaat opgehangen over “*de secte Luthrane*”. Enkele jaren later vielen ook de eerste Hulster protestantse martelaren. In 1533 werd Nele Faes “*ter cause van de secte Lutherane ghedolven*” ofwel levend begraven en Jan de Hollander onthoofd. Daarna bleef het voorlopig nog een tijd betrekkelijk rustig.

Op West-Europees niveau speelde de Godsdienstvrede van Augsburg van 1555 een grote rol. Deze bepaalde dat de landsheer de religie van zijn onderdanen vastlegt. Zo zouden de Nederlanden katholiek moeten blijven. De koning van Spanje, heer van de Nederlanden, had dat bepaald.

Het protestantisme zet door

In de vijftiger jaren wakkerde het vuur van de nieuwe religie weer aan, mede onder invloed van het calvinisme, vooral in Axel en Hulst. Hier waren rond 1560 al eigen kleine kerkelijke protestantse gemeenschappen gevormd. In 1562 werd de eerste openlijke calvinistische predicatie in Vlaanderen

gehouden te Casuele in het land van Saeftinghe, op uitnodiging van de kapelaan aldaar. Naar Haagpreken werd geluisterd bij de Maelstede en in de bossen bij Clinge. De *heretycken* gingen zich agressiever opstellen, met openlijke afkeer tegen de sacramenten, de ceremoniën en gebruiken van de roomse kerk. Een van

hen, Jan de Grave, molenaar uit Lamswaarde in Hulsterambacht, kon niet ophouden om zijn misnoegen over de roomse kerk te uiten. Ondanks het aandringen van familieleden en verschillende notabelen om zijn ideeën af te zweren, bleef Jan standvastig in zijn nieuwe geloof. In januari 1565 ging de inquisiteur (geloofsrechter) Titelman er zich mee bemoeien. Deze kreeg bij Jan geen voet aan de grond en gaf hem over aan het wereldlijk gerecht. De schepenen van Hulsterambacht spraken het doodvonnis uit. Op 26 januari 1565 werd *Jan de Grave* op de Grote Markt te Hulst levend verbrand.

***Vervolgstappen van Roomse zijde:
de contra-reformatie doet zijn intrede***

Ondertussen was er in de katholieke kerk een paar decennia daarvoor een tegenreformatie op gang gekomen. In de stad Trente in Noord Italië waren vanaf 1545 bisschoppen en theologen in concilie bij elkaar gekomen om de situatie te bespreken, oordelen te vellen, orde op zaken te stellen,

vernieuwingen door te voeren verdere besluiten te nemen. Met tussenpozen kwam men bij elkaar.

De conciliebijeenkomsten eindigden in 1563. Op aandringen van keizer Karel V, later overgenomen door zijn zoon Philips II, vond men het nodig dat er in de Nederlanden een nieuwe indeling van bisdommen, alsmede de oprichting van nieuwe diocesen zou dienen te komen. De nieuwe regeling werd op 12 mei 1559 door de paus afgekondigd.

Voor ons gebied is van belang het onder het aartsbisdom Mechelen ressorterende bisdom Gent.

Het Utrechtse dekenaat van de Vier Ambachten werd, met uitzondering van Biervliet, bij het nieuwe bisdom Gent gevoegd (verder ook de Doornikse parochies St. Jansteen en die in het Land van Saeftinghe). Later in de eeuw werd het dekenaat Hulst opgericht waartoe de parochies van het huidige Oost Zeeuwsch-Vlaanderen behoorden alsmede zeven parochies die tot het dekenaat Waasland hadden behoord. Het bisdom moest ruim zeven jaar wachten op een nieuwe bisschop.

Op 8 september 1568 nam de te Hulst geboren **Cornelius Jansenius** (Cornelis Jansen) bezit van de Gentse zetel. Jansenius die pastorale ervaring had als pastoor in Kortrijk, was gepromoveerd in de theologie. Als professor van Leuven had hij de laatste zittingen van het Concilie van Trente bijgewoond. Met voortvarendheid ging de nieuwe bisschop te werk om de besluiten van het Trentse Concilie in zijn bisdom

door te voeren. Hij bezocht de parochies, verrichtte visitaties en diende het vormsel toe. Op 2 februari 1569 was de bisschop in Hulst onder meer om het vormsel toe te dienen. Dit sacrament was in geen twintig jaar in de parochie Hulst toegediend.

In deze parochie hield de in augustus 1558 aangestelde pastoor van de Zuidportie, de geleerde Cornelis van Ceulen, preken over “de passieën ons Heeren” in de vastentijd van 1559. De predicaties moeten indruk hebben gemaakt.

Het stadsbestuur beloonde hem met twee poortkannen wijn. Vastenpreken werden in die jaren ook gehouden door de gardiaan (overste) van het franciscanen klooster of door een van zijn medebroeders.

Het jaar 1566

Tijdgenoten noemden dit jaar “het wonderjaar”, een jaar van belangrijke en dramatische gebeurtenissen. Het is ook het jaar van de Beeldenstorm. Op maandag 26 augustus woedde ook in Hulst deze storm. Over deze gebeurtenis en de gevolgen hiervan vindt men elders in deze brochure een beschrijving.

De Reformatie krijgt gestalte

Het gereformeerde kerkverband kreeg landelijk een vastere vorm. In 1571 werd in Emden een eerste algemene Nederlandse synode gehouden, onder voorzitterschap van de eerst te Axel en Hulst werkzame Gaspard van der Heyden. Dit kan beschouwd worden als de stichtingsbijeenkomst van de Nederduitse Gereformeerde (of Hervormde) kerk. Daar werd ook besloten tot het vormen van classes. In oktober 1576 werd er in Gent een vrede of pacificatie tussen katholieken en gereformeerden gesloten. Daarbij werd onder meer bepaald dat vreemde (Spaanse) troepen zouden verdwijnen, buiten Holland en Zeeland mag niets tegen de katholieken worden ondernomen.

De plakaten tegen de ketterijen werden geschorst (bisschop Jansenius van Gent was inmiddels op 11 april 1576 overleden). Hierdoor namen de spanningen ook hier in Hulst af zoals in heel Vlaanderen. De rust werd echter ruw verstoord door de Gentenaars. Met medeweten van Willem van Oranje hadden in oktober 1577 jonker Jan van Hembyse, François van Rihove e.a., gesteund door de predikanten Petrus Datheen en Herman Moded, in Gent een staatsgreep uitgevoerd.

Het bestuur van de stad werd toevertrouwd aan een revolutionair Comité der Achttien bestaande uit orangisten, voor het merendeel calvinisten. Gent zou aan het hoofd dienen te komen van een grote “calvinistische republiek” die geheel Vlaanderen omvatte. Hulst viel er dus ook onder. Er kwam een bezetting. De katholieke godsdienst werd verboden. Voor de tweede maal kwam er een beeldenstorm in de kerk evenals

in het klooster van de minderbroeders. De gardiaan werd gevankelijk naar Gent gevoerd en later weer vrij gelaten. In Hulst en het Land van Hulst gingen de kerken over naar de gereformeerden.

Naast onrust ook goede verhoudingen

Door de verovering van Hulst door de hertog van Parma in 1583 kwam er een einde aan deze situatie en konden de katholieken hun rechten weer terug krijgen. Door deze verovering in 1583 deed in Hulst en het Land van Hulst de vrijheidsoorlog (de Tachtigjarige Oorlog genoemd) in feite zijn intrede. In 1591 werd de stad veroverd door prins Maurits van Oranje. Hulst kwam weer onder Staats gezag. De priesters en religieuzen moesten vertrekken.

Of de gereformeerden hun godsdienst-oefeningen in de *St. Willibrordus-kerk* hebben gehouden is niet bekend. Jan Hartman werd benoemd tot predikant. Hij overleed kort na zijn aanstelling. Toen zijn weduwe met haar kinderen en familie vertrok uit Hulst, werd haar door het stadsbestuur drie pond groten aangeboden 'uut caritate'.

Dominee Loys van der Vesten was de opvolger. Deze predikant heeft veel voor de bevolking van Hulst gedaan. Hij zette een loterij op touw om geld bijeen te brengen ten bate van de armen waaronder ook veel katholieken waren. Toen hij (inmiddels predikant in Kruiningen) in 1610 - toen Hulst weer onder Spaans gezag stond - een bezoek aan de stad bracht,

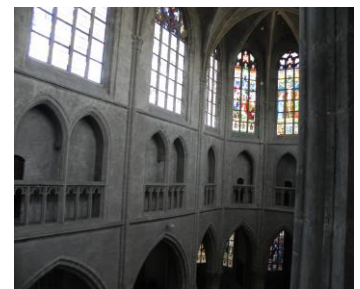
werd hij door het katholieke stadsbestuur onthaald op zes poortkannen wijn uit erkentelijkheid voor het vele dat hij voor de katholieke ingezetenen had gedaan en voor zijn medewerking bij het opmaken van de capitulatievoorwaarden in 1596.

Andere tijden breken aan, met verstrekkende gevolgen

Na een zwaar beleg, kwam in augustus 1596 Hulst en daarmee ook het Land van Hulst, weer onder het gezag van de koning van Spanje. Dit Spaanse bestuur zou duren tot 1645. In deze periode van bijna vijftig jaar, kon er een begin en een voortgang gemaakt worden van de contra-reformatie of de katholieke hervorming in het dekenaat Hulst. De voorschriften van het Concilie van Trente met hun doctrinaire en juridische consequenties moesten ook in dit gebied waar gemaakt worden. Mede door de oorlogshandelingen (inundaties, strooptochten enz.) kwam de hervorming of restauratie moeizaam op gang. De stimulering kwam van boven: van de Gentse bisschoppen en de aartshertogen.

De dekens werden nauwkeurig geïnstrueerd om de parochies te visiteren en verslag uit te brengen wanneer een en ander niet volgens de voorschriften verliep. Dit vernieuwingsproces heeft er voor gezorgd dat de bevolking in meerderheid katholiek bleef, ook na de verovering van Hulst in 1645.

Door het overgaan van de vesting Hulst (de verovering was de laatste van de Tachtigjarige oorlog) in handen van de Republiek der

Verenigde Nederlanden, werd de stad en het Hulstersterambacht een deel van de zogenaamde Generaliteitslanden. Deze werden rechtstreeks bestuurd door de Staten Generaal in Den Haag. Wat betreft de religie was in artikel II van de capitulatievoorwaarden gesteld: “welverstaende dat de Gereformeerde Religie ende geene andere in de selve Stadt publiquelijck sal werden geexerceert”. Hier werd dus de openbare uitoefening van de katholieke religie verboden.

De Gereformeerde kerk was geen staatskerk in Nederland maar wel een bevoorrechte kerk. Er zijn door de minderbroeders franciscanen nog pogingen ondernomen bij de Franse regering (Frankrijk was bondgenoot van de republiek) en bij de Staten Generaal in Den Haag om de beslissingen inzake de religievrijheid en het verblijf van de kloosterlingen ongedaan te maken. Deze hadden echter geen succes. De Willibrorduskerk van Hulst werd na 22 november 1645 door de gereformeerden in gebruik genomen. Op last van de Staten Generaal moesten in januari 1646 de minderbroeders Hulst verlaten.

Het klooster werd tot eigendom verklaard van de staat der Verenigde Nederlanden. Een gedeelte van het gebouw werd later ingericht als weeshuis.

Staatsbemoeyenis bij de transformatie

Op 17 november 1645 stelden gedeputeerden van de Staten Generaal een hele reeks predikanten aan. Er bleven twee predikanten over die korte tijd later werden vervangen door

drie predikanten. In januari 1647 werden de nog aanwezige pastoors in Hulsterambacht bevolen de sleutels van de kerken over te dragen aan de rentmeester van de geestelijke goederen. Binnen drie dagen moesten de priesters het land verlaten. De kerkgebouwen werden overgedragen aan de gereformeerden. De priesters hadden echter geen haast om te vertrekken. Meermalen moesten de Staten hun eis herhalen. De katholieken van Hulst en Hulsterambacht gingen na de sluiting van hun kerken naar St. Jansteen ter kerke.

De jurisdictie over deze plaats was namelijk nog niet geregeld. De Staten lieten echter de kerk aldaar op 31 juli 1647 bezetten. Daarna gingen de katholieken naar De Klinge, een gehucht juist over de Spaanse grens waar in een tot kerk omgevormde schuur de diensten werden geleid. Om ongestoord naar De Klinge te mogen gaan, verordende de magistraat van Hulst dat, bij het verlaten van de Gentse poort aldaar een stuiver moest worden betaald.

Omdat alle ambten en bedieningen aan gereformeerden werden vergeven, werd na de overgang een beroep gedaan op de in Hulst gebleven katholieke schepenen om te blijven regeren tot een nieuw college was benoemd. Op 16 maart 1646 legde een nieuw college van burgemeester en schepenen de eed af. De nieuw aangestelden waren uiteraard vreemdelingen, aangezien de oorspronkelijke Hulstenaars bijna allemaal katholiek waren. Er kwam een stroom van immigranten uit Noord-Nederland naar Hulst waarvan verschillenden bekleed werden met een ambt of een dienst.

Twistgesprekken

In deze eerste tijd kwamen twistgesprekken tussen katholieken en gereformeerden regelmatig voor en werden door een talrijk gehoor bijgewoond. Enkele twistgesprekken zijn in 1649 gedrukt in Antwerpen. Op 15 nov. 1678 vonden de (protestantse) schepenen dat de Pausgezinden al een hele tijd hun “afgodendienst” hier in de stad doen en dat de geestelijkheid publiek langs de straten gaat. Dat is tegen de “loflijkke placaaen”. Er werd besloten de genoemde plakkaaten nogmaals te publiceren. Omdat de baljuw er niets aan deed verzocht het stadsbestuur enkele jaren later aan de militaire gouverneur de plakkaaten uit te voeren en de priesters te verbieden de stad te betreden en de “paapsche misse-godsdienst“ uit te oefenen. In diezelfde tijd, 22-10-1683, kwamen twee predikanten bij de schepenen hun beklag doen over de “Roomschen”. Als voorbeeld vertelden ze dat schoenmaker Joos Dirksen die eerst rooms was, later gereformeerd nu weer rooms was geworden.

Na rijpe deliberatie vonden de schepenen het goed dat Joos, zijn echtgenote en de hele familie binnen 24 uur de stad moesten verlaten en vervallen werden verklaard van hun poortersrecht.

Ook werden bij enkele particulieren een katholieke dienst gehouden waarbij de baljuw soms een oog dichtkneep.

In de tweede helft van de 18e eeuw wordt er enkele malen geklaagd dat de kinderen en soms ook grote mensen zoveel lawaai maakten tijdens de godsdienstoefeningen in de grote kerk en in de Wandelkerk (de koorkerk en het transept). De

ouders kregen te horen dat zij hun kinderen in huis moesten houden tijdens de dienst. Zo niet, dan zouden de kinderen “te water en te brood” worden gezet.

Op 16-11-1781 constateerde de magistraat dat de belangstelling voor de gereformeerde godsdienstoefeningen sterk terug liep. Men vroeg zich af of het ook niet kwam door de langdradige preken van de predikanten alhoewel daartegen vaak was geprotesteerd.

Het stadsbestuur besloot de predikanten aan te schrijven dat de “leerrekenen” binnen de twee uur moesten worden beëindigd, zodat de zegen met de laatste klokslag van het tweede uur na de aanvang van de godsdienstoefening moest zijn uitgesproken, op boete van drie gulden.

Rooms katholieken proberen hun plek te behouden

Gaandeweg trad er een versoepeling in inzake de uitvoering van de plakaten. De priesters kwamen regelmatig in de stad en in Hulsterambacht in ”wereldse” kleding.

In 1662 werd op verzoek van de bisschop de zielzorg in dit gebied overgenomen door de paters minderbroeders franciscanen. Deze paters hadden in dat jaar een residentie in De Klinge gesticht van waaruit regelmatig twee van hen het gebied bezochten. Sedert 1686 hadden twee paters hun domicilie in Lamswaarde en bedienden de parochies in Hulsterambacht. In 1680 had een pater een vaste woning binnen Hulst. De magistraat van Hulst gaf in 1689 verlof tot vrije uitoefening van de katholieke religie mits de gelovigen de stuiver aan de Gentse poort, nu in de vorm van een

belasting, bleven betalen. Rond 1690 werd in een schuur in de Overdamstraat in Hulst een kerkgelegenheid ingericht voor de katholieke inwoners. In het gehucht “t Bosken” in de Stoppeldijkpolder werd in 1686 een kapel opgericht. Naar die kapel werd het gehucht Boschkapelle genoemd. In 1692 werd aan de Groenendijk een schuurkerk gebouwd voor Hontenisse, Ossenisse en Hengstdijk. Paters karmelieten bedienden de kerk en verrichtten daar pastorale arbeid.

In de resoluties van Staten Generaal d.d. 19 juli 1730 en 12 maart 1731 was bepaald dat voortaan alleen seculiere priesters (priesters van het bisdom) die binnen het gebied van de republiek waren geboren, zouden worden toegelaten. Mettertijd werden de reguliere priesters (paters) in Hulst en Hulster-ambacht vervangen door seculiere priesters die nu de titel kregen van ”pastoor” en “kapelaan”.

Positie parochie Lamswaarde, hoe nu verder?

Lamswaarde behoorde onder de parochie Hulst. In 1764 benoemde de bisschop de kapelaan die daar pastorale arbeid verrichtte tot pastoor met alle rechten en plichten. Lamswaarde werd zo los een zelfstandige parochie wat tot gevolg had dat de Hulster parochie inkomsten zou derven. Verschillende verzoeken aan de bisschop om de benoeming ongedaan te maken hadden geen succes.

Ten einde raad richtten de katholieken zich tot de protestantse magistraat. Ook de magistraat richtte een verzoekschrift aan de bisschop. Tevens werd door de magistraat de Staten Generaal ingelicht. Toen de priester in Lamswaarde kort

daarop stierf, bepaalde de Staten Generaal dat de situatie van vroeger moest worden hersteld. De nieuwe priester werd als kapelaan van Hulst werkzaam in Lamswaarde.

Bij problemen van financiële of praktische aard, konden de katholieken af en toe op hulp van de magistraat rekenen. Dat getuigt van een religieuze tolerantie.

Franse overheersing en Napoleon

In 1794 werd Staats Vlaanderen door de Fransen bezet. Bij het

Haags Verdrag van 1795 werd dit gebied door de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden aan Frankrijk afgestaan. Aanvankelijk gaf dit de katholieken van Hulst opluchting. De “Stuiver aan de Gentse poort” werd afgeschaft alsmede de belasting om voor elke extra dienst in de schuurkerk 5 pond te betalen. De vrijheid

was echter niet van lange duur. In 1797 werd door de Fransen bevolen dat alle katholieke priesters en protestantse predikanten de eed van trouw af te leggen aan de wetten van de Franse republiek.

Zij die dit weigerden, mochten hun kerkelijke diensten niet meer verrichten. De priesters in Hulst weigerden en doken onder. De rust werd hersteld o.a. door het concordaat dat Napoleon sloot met de paus dat zou ingaan in 1802. In die jaren werden de bestaande parochiekerken overgedragen aan de katholieken.

Na 1802 begon het katholiek kerkbestuur zich in te spannen om de oude parochiekerk weer terug te krijgen. Dit veroorzaakte spanningen tussen katholieken en protestanten.

Simultaankerk als oplossing

Op 4 maart 1807 keurde Napoleon goed dat het koor en het transept aan de katholieken werd afgestaan. De protestanten behielden het schip van de kerk. Tussen beide delen werd een muur gebouwd. De kerk werd een simultaankerk.

In 1814 telde de hervormde gemeenschap 470 leden, de katholieke gemeenschap 1450 leden. In artikel 134 van de grondwet van 1814 werd, zoals gezegd, bepaald dat de belijders van de Godsdiensten gelijke aanspraak hadden op het bekleden van ambten, bedieningen en waardigheden. Geen bevoorrechte kerk of achtergestelde kerk meer. Althans op papier. Op de hier afgebeelde gedenkplaat is nog altijd te lezen:

*+ In liefde gebouwd 1200-1534 +
In droefheid verlaten 4 nov.1645-6 apr.
1807
Als simultaankerk verdeeld 1807-1931
Met vreugde herkocht.25 Oct. 1929
In dankbaarheid geconsacreerd 31 mei
1933
In luister hersteld en voltooid 1931-1935
Tot basiliek verheven 22 juni 1935
In liefde heropend 24 Oct. 1935
Blijft deze kerk van St. Willibrord
+ De glorie van dit volk +*

De beeldenstorm in Hulst op 26 augustus 1566

Verskillende oorzaken

De achtergrond van de beeldenstorm is vrij ingewikkeld. Men kan stellen dat het een samenhang was van weloverwogen handelen van overtuigd calvinistische leiders en tot dan toe onderdrukt gebleven volkssentimenten. In de late middeleeuwen bereikte de beeldenverering onder de katholieken een hoogtepunt en gaf aanleiding tot vele uitwassen. Geen wonder, dat toen binnen de kerk theologen zich tegen deze misbruiken keerden en er ernstig tegen waarschuwden. Het zijn vooral de calvinistische predikanten geweest, die in hun predicaties stemming maakten om de beelden uit de kerken te verwijderen. Maar ook de sociaal economische factoren zijn een niet onbelangrijke achtergrond voor het begrijpen van deze gebeurtenis.

In Hulst

De middenstand was in Hulst over haar hoogtepunt heen. De lakenweverij was zo goed als geheel weggefallen en met de zoutnering was het alles behalve rooskleurig gesteld. Daarbij kwam nog het mislukken van de graanoogst, waardoor de prijzen van de primaire levensmiddelen vooral van het brood abnormaal gestegen waren. Dit alles zorgde voor een geest van oproer.

Op 10 augustus 1566 tijdens een hagenpreek te Steenvoorde (thans in Frans-Vlaanderen) zweept de predikant zijn

toehoorders zodanig op dat een aantal van hen naar een naburig klooster ging en er de beelden vernielde. Daarmee kwam een volksbeweging op gang die uitwaaierde naar bijna het gehele gebied van de Nederlanden. Tijdens de beeldenstorm in Antwerpen op 20 augustus, ingeleid door een preek van Herman Moded in de Onze Lieve Vrouwe-kerk, werd bekend dat er ook een predikant en enkele gereformeerden naar Axel en Hulst zouden gaan. Deze predikant was Gaspard van der Heyden. Naar aanleiding van deze wetenschap en ook door de geruchten van de beeldenstorm in Axel, zond de magistraat van Hulst op zondag 25 augustus twee schepenen naar Axel om Gaspard van der Heyden te verzoeken niet naar Hulst te komen, wat hij weigerde. Men zal door het bezoek aan Axel zeker op de hoogte zijn geweest van de medewerking van Hulstenaren aan de beeldenstorm aldaar.

Het stadsbestuur meende dan ook voorzorgmaatregelen te moeten nemen en riep voor de volgende dag de drie schutterijen (St. Sebastiaan, St. Joris, St. Christoffel) onder de wapenen om daarmee, indien nodig, de sektariërs buiten de poorten te houden. De waardevolste voorwerpen uit de St. Willibrordkerk werden in veiligheid gesteld. De opkomst van de schutterij was dermate gering, dat op de drukke marktdag, die op zich zelf al rumoerig was, aan afdoende weerstand niet te denken viel. Men besloot dan ook, om erger te voorkomen, de toegang tot de stad aan van der Heyden en zijn aanhang niet te moeten weigeren.

Op maandag 26 augustus verliet een stoet nieuwgezinden Axel in de richting Hulst. In de voormiddag kwam de wagen

waarop de predikant van der Heyden was gezeten en de hele aanhang de stad binnen. Het gezelschap stapte af in de herberg de Zwaan in de Steenstraat waar men samen met enkele Hulstenaren het middagmaal gebruikte. De schutters op het stadhuis hielden zich intussen onledig met het uitdrinken van een ton bier. Na de maaltijd plaatste men op het kerkhof tussen de St. Willibrordkerk en de markt een preekstoel waarop Gaspard van der Heyden zou preken.

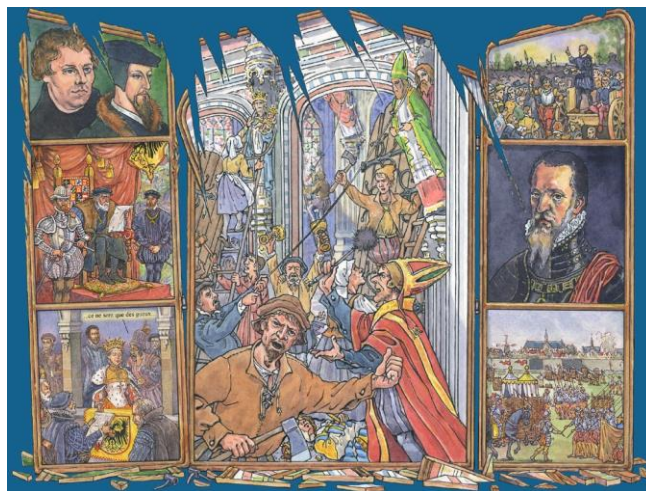
Op verzoek van het stadsbestuur hield de predikant zijn predikatie niet op het kerkhof maar op het Schuttershof van St. Sebastiaan, waar de preek om drie uur begon. Na de preek wees de predikant een dertigtal personen aan om onder de leiding van de Hulstenaar Cornelis Mattheysone het vernielwerk te gaan doen.

Aan het stadsbestuur werd het overgelaten om diegenen van het dertigtal die slecht bekend stonden en hen niet mochten aanstaan te schrappen. Het stadsbestuur ging hier niet op in. Ondanks de door het kerk- en stadsbestuur genomen voorzorgen, werden het prachtige sacramentshuis, het grote kruis van de Ommegang, enkele altaarstukken, heiligenbeelden en andere sieraden onherstelbaar vernield.

Terwijl de beeldenstormers volop aan de gang waren, ging burgemeester Loot met enkele schepenen de kerk binnen om te voorkomen dat de glasramen beschadigd zouden worden en geen housnijwerk en de offerblokken zouden worden vernield en gestolen. Tevens gingen ze poolshoogte nemen welke Hulstenaren daadwerkelijk aan de vernieling meededen.

Vanuit de St. Willibrorduskerk trok men naar het minderbroedersklooster, waar het weinige dat na de brand van 1562 was overgebleven, eveneens vernield werd. De kapel van het gasthuis in de Hospitaalstraat (Gentsestraat) liet men ongemoeid.

Nadat predikant Van der Heyden na de beeldenstorm uit Hulst was vertrokken, gingen enkele Hulstenaren de volgende dag naar de burgemeester en vroegen hem de sleutels van de kerk om hetgeen daar nog heel was gebleven alsnog te vernielen. De burgemeester weigerde de sleutels af te geven. De beeldenstorm in Hulst was een zaak van de middenstanders, niet van de bovenste laag van de bevolking, evenmin van de armoedzaaiers. In het land van Hulst vond alleen *kerkbrake* plaats in Hengstdijk, uitgevoerd door slechts één persoon.

De Reformatie in Hulsterambacht

De Reformatie heeft trouwens weinig invloed gehad in Hulsterambacht. Het waarom is moeilijk te doorgronden. Veel inwoners waren pachters van de cisterciënzer monniken van o.a. Ten Duinen, Drongen, Boudeloo. Was deze binding een

factor voor het behoud van het oude geloof? Een feit is, dat het schepencollege en de baljuw van Hulsterambacht eensgezind waren in het handhaven van de plakaten.

De naweën van de Beeldenstorm

Toen de rust was teruggekeerd werden verschillende Hulstenaren die aan de beeldenstorm en de troebelen hadden meegedaan in de gevangenis gezet. Herhaalde malen gingen de baljuw en de schepenen naar Brussel en Gent om overleg te plegen wat er met de gevangenen zou moeten gebeuren en op welke manier men ze zou moeten berechten. Beraadslagingen waren er met de graaf van Egmond te Brussel met de Raad van Vlaanderen tot dan het hoogste gerechtcollege. Men pleegde overleg met “diversche gheleerde ende practizijnen”.

Later had eveneens overleg plaats met de *Raad van Beroerte*. Men wist blijkbaar niet hoe men deze zaak zou moeten aanpakken. Maar de plakaten van de Spaanse koning die na de beeldenstorm zeer streng gesteld waren inzake de “rebellende heresie” logen er niet om en dienden onverminderd nageleefd te worden. Een en ander was de oorzaak dat eerst in de maand december 1567 de eerste rechtszittingen konden gehouden worden.

In mei 1570 eindigden in Hulst de executies, verbanningen, bestraffingen enz. van beeldenstormers en aanhangers van het nieuwe geloof. Kort na de laatste terechtstelling kwam op 30 juli 1570 de reeds verwachte “moderatie” van de plakaten inzake geloofszaken.

Koning Philips II zond Alva een brief waarin hij algehele vergiffenis schonk aan de “kettters”, mits zij tot het katholieke wilden terugkeren. Het “generael pardon” gaf de mogelijkheid alles in pais en vrede te schikken mits de beklaagden hun dwalingen wilden afzweren. Tegelijkertijd met het “generael pardon” verscheen er een brief (Bulle) van de paus Pius V met dezelfde inhoud. De vreugde hierover was in Hulst bijzonder groot.

Het was nu feest in Hulst. Vreugdevuren werden ontstoken en Jan de Slotemaker liet zelfs kanonnen op de wallen donderen van puur geluk dat het nu afgelopen was met de executies en alle andere vreselijke zaken.

Eindresultaat gevolgen Beeldenstorm in Hulst

De volgende vonnissen werden in Hulst geveld en uitgevoerd:

Verbanning en confiscatie van alle goederen	20 personen
Geseling, verbanning en confiscatie	2 personen
Amende honorable (openlijk schuld bekennen) en geseling	3 personen
Amende honorable en boete	2 personen
Dood door onthoofding en confiscatie	11 personen
Dood door ophanging en confiscatie	2 personen
Gratie door het “generael pardon”	9 personen

© W. Brand, 2017.

Over de bijbel in de tijd van de Reformatie en daarna

Er bestaat geen merkwaardiger boek dan de Bijbel. Welk ander boek is in steeds groeiend aantal in zoveel exemplaren, in zoveel talen en – wat nog het merkwaardigste is – met zoveel variaties in de tekst gedrukt?

Uiterlijk is de Bijbel één boek, maar in werkelijkheid is hij een verzameling van boeken, waarvan men er een aantal – zoals de apocriefe – in sommige Bijbels (RK en NBV/KBS uitgaven) wel, in andere niet zal aantreffen. De verzameling bevat boeken uit zeer uiteenlopende tijden met een verschillende historische context. De inhoud varieert van poëzie tot spreuken, van leefregels tot geschiedenis van het volk van Israël. Maar het boek vertelt vooral geloofservaringen.

De grondtalen waarin de boeken geschreven werden, zijn het Hebreeuws, Grieks en voor een klein deel het Aramees.

Dit ‘boek der boeken’ nu vormt de basis, waarop de Christelijke Kerken steunen. De inhoud is via een omweg van vertalingen en overleveringen tot ons gekomen. Enkele hoofdlijnen worden hier vernoemd.

De Bijbel kent twee grote delen: het Oude Testament ofwel de Hebreeuwse of Rabbijnse Bijbel (de Thora) en het Nieuwe Testament, geschreven in het Grieks.

Kerkvaders

In de tijd van de kerkvaders leunde men voor het Oude Testament op de Griekse Septuagintvertaling. Een ‘zeventigtal’ Joodse vertalers vertaalden de boeken van Mozes en nog enkele delen van het Oude Testament vanuit het Hebreeuws in het Grieks, waardoor het Oude Testament ook gelezen kon worden door Joden en christenen die enkel Grieks kenden.

De groeiende christelijke gemeenschappen in het Romeinse rijk vertaalden delen van de Septuagint en het Nieuwe Testament in de spreektaal van het rijk: het (volks)Latijn. Dat waren de eerste volksbijbels. Hierbij traden allerlei onvolkomenheden op, zoveel dat Hieronymus (340-420) de opdracht kreeg één Latijnse vertaling te maken uit de Hebreeuwse en Griekse grondtekst. Deze vertaling werd de Vulgaatvertaling genoemd die tot 1598 de officiële Bijbelvertaling van de katholieke kerk was.

Middeleeuwen

Zolang men Latijn kende was er geen probleem om de bijbel in het volkslatijn te lezen. Dit veranderde, toen het Romeinse rijk en daarmee de vanzelfsprekendheid van het Latijn verdween.

Omdat bovendien in de middeleeuwen de gewone man niet kon lezen en schrijven en het Latijn toch de voertaal van de kerkelijke liturgie en wetenschap bleef, werd de Latijnse Bijbel ‘onbereikbaar’ voor de gewone man. Daar kwam bij dat de bijbel ook in het kerkelijk leven minder centraal stond. De verkondiging was vaak allegorisch, d.w.z. door beeldende verklaringen, terwijl in de wetenschap het boek vooral gebruikt werd voor scholing in de welsprekendheid.

Tegenstromingen als de bedelorden en hervormingsbewegingen, zoals bijvoorbeeld in de Nederlanden die van de Moderne Devotie, trachtten Bijbelse normen en waarden weer in een dagelijkse leefwijze centraal te stellen. Zo ontstond er vraag naar vertalingen van geliefde teksten. Zo verschenen er meerdere Middelnederlandse Bijbelhandschriften van gedeelten van Bijbelboeken, bijvoorbeeld de vertaling van de profeten in de Hernse Bijbel (1384). Kopiisten zorgden voor vermenigvuldiging van deze (deel) vertalingen.

Door de aandacht van het humanisme voor de klassieke Oudheid, groeide in de 14^e, 15^e en 16^e eeuw ook aandacht voor de studie van het bijbels Hebreeuws en Grieks. Gelijktijdig werd geprobeerd om gesignaleerde tekorten in de Latijnse Vulgaatvertaling van Hieronymus te verbeteren. In dit

kader moeten we in Europa vooral Erasmus noemen.

Hij achtte de studie van de grondtalen en van de historische context onmisbaar voor het wetenschappelijk onderzoek.

(Bij de afbeelding: Hans Holbein (1497/98-1543), Portret van Erasmus van Rotterdam, met Renaissancezuil, 1523).

Er speelden dus in de 16^e eeuw verschillende zaken op Bijbelgebied:

- voldoen aan de vraag naar vertalingen in de volkstaal en
- in samenhang daarmee de zorg voor een verantwoorde wetenschappelijke vertaling ter verbetering van de Vulgaat.
- er voegde zich nog een derde bij: welke boeken / geschriften worden in de traditie van de kerk gezien als behorend tot de canon van de Bijbel? Deze laatste vraag

In 1524 verscheen in Delft de eerste Nederlands vertaling van Erasmus' Latijnse tekstuitgave.

De volksbijbel

In de 14^e en 15^e eeuw nam de geletterdheid en scholing toe. Bijgevolg hadden ontwikkelde mensen geschreven of gedrukte teksten in huis. Het is een mythe te zeggen dat het lezen van de bijbel in de volkstaal geheel verboden was. Zelfs het latere Concilie van Trente liet openingen zien. De eerste bisschop van Gent, Cornelius Jansenius, geboortig uit Hulst, bijbelwetenschapper én deelnemer aan dat concilie, schreef aan zijn voormalige medeburgers dat zij best 'thuus' de Bijbel mochten lezen 'in gemeene sprake', maar dan liefst in samenspraak met iemand die er verstand van had.

Begin 16e eeuw verschijnen de eerste gedrukte volksbijbels, niet altijd volledig. De bekendste zijn: de Liesveldtbijbel uit 1526, die de maker Jacob van Liesveldt op het schavot bracht, de Vostermanbijbel (Antwerpen 1528) en de Leuvense Bijbel uit 1548. Als bron voor de volksbijbels vóór 1524 werden de Vulgaatuitgaven van Hieronymus gebruikt en menig voorwoord erin werd van hem geleend.

Ontwikkeling aan reformatorische zijde: de Lutherbijbel

De bekendste volksbijbel werd natuurlijk de vertaling van *Luther*. Hij publiceerde in 1524 een Duitse vertaling van het Nieuwe Testament, ook wel het Septembertestament genoemd, en in 1534 een vertaling van het Oude Testament. Zijn vertaling in de volkstaal werd richtinggevend in

reformatorisch Europa en heeft veel bijgedragen aan de ontwikkeling van het Duits en het Nederlands. Maar het belangrijkste is natuurlijk dat de Bijbel rechtstreeks toegankelijk werd voor wie het Latijn niet kende. De reformatorische Bijbelvertalingen die vanaf 1524 in Nederland verschenen, gingen vrijwel allemaal terug op de vertaling van Luther.

De Statenvertaling uit 1637

In het laatste kwart van de 16^e eeuw werd steeds vaker op provinciale synodes (kerkvergadering) gevraagd om een nieuwe Bijbelvertaling. In 1592 kreeg Marnix van Sint-Aldegonde opdracht hieraan te beginnen. De Staten-Generaal verschaften de financiële middelen. Na enige vertraging (o.a. kerkelijke twisten) gaven de Staten-Generaal in 1618 toestemming tot het houden van een nationale synode die te Dordrecht plaatsvond (1618-1619). Daar was de gehele gereformeerde oecumene verzameld. Hier kwam de nieuwe Bijbelvertaling aan de orde.

De theologen uit die tijd wezen de vertaalmethode van Luther volledig af en kozen voor de meer concordante vertaling van de Bijbeltekst uit de grondtaal. Mede door deze Bijbelvertaling wilde men op de eenheid van kerk en staat de nadruk leggen. Naast de staatkundige eenheid moest er ook eenheid in belijdenis en in theologie mogelijk worden.

Na lange discussies door de Dordtse Synode werd besloten in deze Bijbel de apocriefe boeken een plaatse te geven, maar zo schoorvoetend

werd dat besluit genomen, dat er allerlei voorwaarden aan verbonden werden:

Zij mochten alleen met een aparte titel en met een *'waerschouwinghe aan den leser'* achter in de Bijbel een plaats vinden en zodanig, dat wie ze niet wenste, de vellen kon verwijderen en een ongeschonden Bijbel overhield. In de acte van de Synodale Commissie stond zelfs, *'datse met andere mindere Letteren gedrukt (moesten) worden'*, maar daaraan heeft van Ravesteyn zich kennelijk niet gehouden.

In 1657 verscheen de Verbeterde Staten-Bijbel. En vele andere drukken, een lange reeks van z.g. 'Compagnie-Bijbels' zouden nog volgen.

Het 300- jarig bestaan van de Statenvertaling werd aanleiding tot de uitgave in zeer grote oplage van den Jubileum-ZakBijbel.

Ontwikkeling aan katholieke zijde

De Vulgaat van Hieronymus werd in de 16^e eeuw verbeterd door allerlei vertalers, onder andere Erasmus en ook Cornelius Jansenius Hulstensis ('uit Hulst'). Het concilie van Trente gaf opdracht tot een nieuwe Latijnse vertaling die eindelijk in 1598 gereed kwam als de Sixto- Clementina, genoemd naar de pausen die de vertaling mogelijk maakten. Deze vertaling werd in de katholieke kerk gebruikt tot het Tweede Vaticaans Concilie, halfweg de vorige eeuw. Bekende katholieke uitgaven in de volkstaal zijn de Petrus Canisiusvertaling (1929-1939) en de Willibrordvertaling uit 1947.

© Pieter Overduin/Jan de Kort

Colofon

Deze tentoonstelling werd mede mogelijk gemaakt door de volgende sponsors:

- Het Museum de Vier Ambachten
- Uitvaartverzorging fa. de Ridder,
De Classis Zeeuws-Vlaanderen van de Protestantse Kerk
- De Diaconie van de Prot. Gemeente Oosthoek

Medewerking werd verleend door:

- Het Gemeentearchief Hulst
- Het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem
- De bibliotheek van het Bisdom Breda

Daarnaast konden we enkele attributen tentoonstellen die beschikbaar werden gesteld uit kerkelijk en particulier bezit

Algehele leiding inrichting expositie: dhr. Edie Bogaert

Medewerkenden aan de filmproductie:

- De lokale kerken te Hulst, Kloosterzande, Hengstdijk, Kapellebrug IJzendijke en Sluiskil
- Opnames: Cinelux, dhr. Henk Wentzler, interviews: dhr. A. Reunis
- Regie en samenstelling: ds. Louis Freund

Medewerkenden aan deze brochure:

- Drs. Wil Brand
- Dr. Jan de Kort
- Ds. Pieter Overduin (eindredactie en lay-out)

Ontwerp omslag en affiche tentoonstelling: dhr. Ronny Ivens

Brochure: De Gemeente Hulst

Dit is een uitgave van het museum De Vier Ambachten te Hulst
©2017

